

SELÇUKLU DEVRİ KADIN BAŞLIKLARI

Mehmet ÖNDER

Başlangıcından bugüne, Türk Giyim Tarihi üzerinde şimdikiye kadar ciddi bir araştırmanın yapılamamış olduğunu büyük bir noksanlık sayıyoruz. Buna rağmen bazı araştırmacıların, Selçuklulardan önce ve Selçuklu devri Türk giyim - kuşamı üzerinde durdukları, bu konularda gerçekten aydınlatıcı bilimsel incelemeler yaptıkları da görülmektedir¹.

Konya - Beyşehir Gölü batı sahillerinde Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad I. (1219 - 1239) tarafından yaptırılan, ancak son yıllarda keşfedilen Kubad - abad Sarayları'nın kazıları, Selçuklu giyimleri konusunda da ,bize yeni bilgiler vermiş., Saray'ın duvar çinileri üzerindeki kadın ve erkek figürleri, bu giyim - kuşamı gözle görülür şekilde, ayrıntıları ile bize ulaştırmıştır². Şimdikiye kadar gereğince tanıtılmamış bu değerli malzemeden yararlanarak, bu yazımızla Selçuklu devri kadın başlıkları üzerinde yeniden durmayı, bilgilerimizi, resimleri ile de süslemeyi faydalı buluyoruz.

Tarih boyunca kadın ,her yerde,

¹ M. Altay Köymen, Alp Arslan zamanı Türk giyim - kuşamı, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III. Ank. 1971, s: 51- 90, E. Esin, Ay bittigi, The court Attendants in Turkish Iconography, Central Asiatic Journal. XCV. 1-3, 78-117.

M. Z. Oral, Selçuklu'da Giyim Ekiyası, Türk Etnolojisi Dergisi, V. Ank. 1963, s: 14 - 20.

M. Önder, Kubadabad Sarayları Kazılarında yeni bulunan resimli dört çini, Sanat Tarihi Araştırmaları, II. 1st. 1968, s: 116 -121.

² Kubadabad hakkında ilk raporlar için bk: M. Ze'ki Oral, Kubadabad Nasıl Bulundu, İla-

her zaman güzel görünmek için en iyi şekilde giyinmiş ve süslenmiştir. Giyim şekilleri, iklim şartlarının da etkisi altında bulunmakla birlikte, nerede olursa olsun kadın, önce baş güzelliğine önem vermiş; süslemeye başından başlamıştır. Bu nedenle, yüz güzelliği, saç biçimleri ve başa giyilen başlıklarla bir arada düşünülmüş, (Güzeline başına, ağasının aşına, atın dişine bak) tekerlemesi ,atasözü olmuştur .

Eski Türklerde kadının güzelleşmek için, yüzündeki kılları ipe aldıkları için ,buna "yüzünü ipletmek" dendiğini Kaşgarlı, Divan'ında ifade eder\ Ayrıca, aynı eserde, kadınların yüzlerine (kirşen) denilen düzlük⁴, yanaklarına da (englik) adı verilen ve kırmızı boyadan yapılan allık⁵ sürdükleri kaydedilir. Rastık denilen ve kaşlara sürülen siyah, yağlı boya ,her ne kadar eski bir Doğu göreneği ise de, Türk kadınının huna pek iltifat etmedikleri, rastığın daha çok. Hint, İran ve Arap kadınlarınca kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen, "sürme" denilen, çoğu zaman çam isinden yapılarak ağaç tığlarla kirpiklere çekilen ince siyah toz, Türk kadınlarının çok eskiden beri kullandıkları süs malzemesidir. Mevlana Celaleddin'in Mesnevi' sindeki bir hikayede yaşlı bir kadının, güzelleşmek için, genç kadınlar gibi, aynanın karşısına geçerek kaşlarını yolduğu, yüzüne allık sürdüğü, kirpiklerine sürme çektiği anlatılır⁶. Yanaklara ve çeneye siyah "ben" kondurulma-

hiyat Fakültesi Derg. II-111. Ank. 1953- Kubadabad Çinileri, Belleten, Nr. 66. Ank. 1953. Ayrıca bk: K. Otto...dorn - M. Önder, Bericht über die Grabung im Kubadabad, 1965, Archäologisch Anzeiger, II. Berlin -1966 (Türkçe basması: Kubadabad Kazıları 1965 yılı ön raporu, Türk Arkeoloji Dergisi, XIV, Ank. 1967).

a .Kaşgarlı Mahmud, Divan (tere. B. Atalay) II. 355, III, 307.

• Aynı eser, I. 437.

d Aynı eser, I. 115.

e Mevlana Celaleddin'in Mesnevi'si, I: 7Q-1275. 1st. 1967,

sı ise yine eski bir süslenme geleneğidir. İki kaş arasına kırmızı boya ile • konan yuvarlak nokta'nın Türklerde kullanılmadığını, bunun Budistlere özgü kut- sal bir işaret olduğunu biliyoruz. Türk kadınları, "ben" i siyah bir boya ile yanaklara, ya da çene üzerine tek bir nokta olarak koymuşlardır. Kubad - abad Sarayı çinileri üzerinde benli kadın figürlerine sık sık rastlanmaktadır (Resim: 1).

Kadın başlarını süsleyen unsurlar arasında kulaklara takılan küpe'nin de ayrı bir yeri vardır. Türk erkek ve kadınlarının çok eskidenberi, kulaklarına çeşitli biçimlerde küpeler taktıklarını biliyoruz⁷. Kaşgarlı Mahmud, küpeye (tolgağ) dendiğini yazar⁸. Kadınların kullandıkları halka, ya da hilal biçimindeki, altın - gümüş küpelere ayrı bir ad verilmiş ve (Ökmek) denmiştir⁹. Genç kızların ise daha çok inci küpeler taktığı Kaşgarlı'da ifade edilmektedir¹⁰.

Eski Türklerde, kadın başlıklarına, özellikle saç tuvaletine büyük önem verilmiştir. Herşeyden önce, şunu belirtmek ki, saç yalnız kadının değil, erkeğin de süsü, hatta erkek için yiğitlik sembolüdür. El - Cahiz, Horasanlı Türklerin ağzından: (Biz iri cüsseli, uzun ve gümr saçlı, geniş omuzlu kimseleriz) diyerek, onların kahramanlık öykülerini anlatır¹¹. Erkeklerde uzun saç modasının, Anadolu Selçukluları devrinde, hatta sonraki Beylikler devrinde de devam ettiğine dair kaynaklarda geniş bilgiler vardır¹². İbn-i Batuta, Anadolu Qezileri sırasında Alanya'da Karamanoğlu Yusuf Bey'i ziyaret etmiş ve Onun

uzun saçlarını siyaha boyadığını görmüştür¹³. Kubad - abad Sarayı çinilerindeki insan figürlerinde uzun saçlı erkek resimleri vardır. Sakalsız ve bıyiksiz bu figürleri, çoğu zaman, kadın figürlerinden ayırmak güç olmaktadır.

Selçuklu devrinde kadınların herşeyden önce saçlarını örerek omuzları üzerine sarkıttıklarını, yazılı kaynaklardan ve elimizde bulunan minyatür ve resimlerden anlıyoruz. Örneğin, Selçuklu devri kadın şairlerinden Erguvan Hatun, kocasına yazdığı bir mektupta: (Henüz saçlarım siyah, örgülerim zincir gibi olduktan sonra, sen yüz niyazla bir kişi avlarsan, ben bir gamze ile yüz kişiyi sürüklerim) demekte ve siyah örgülü saçların, devrinde, kadın güzelliğinin önemli bir unsuru olduğunu belirtmektedirler¹⁴. Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad I., in yaptırdığı Konya Dış Kal'ası kabartmaları arasında bulunan kadın yüzlü Kanatlı Melek figüründe de tac biçimindeki üç dilimli başlığın altından bele kadar sarkan saçların örgüler çok açık olarak görülmektedir (Resim: 2.). Selçuklu devri kadınlarının giindiği hu başlıklar "bağaltak" ya da "üsküf" olarak adlandırılmaktadır. Bağaltaklar. Kubadabad Sarayı figürlerinde de görüldüğü gibi üç dilimlidir. Kenarları değerli taşlar ve sırmalarla süslüdür. Saray'a mensup kadınların bağaltaklarının alınlıklarında tuğa benzer, çoğu tavus tüyünden bir sorguç bulunur. İbn-i Batuta, Kırım Hanı Sultan Mehmet Özbek'in karısından bahsederken: {Hatun, başına cevahir ile süslü, tepesinde tavus tüyü bulunan bağaltak adında bir taç p. lymış demektedir¹⁵. Kubad - abad Sarayı kadın figürleri arasında, dilimli taç şeklinde ve cevresi hilal motifleri ile süslü çeşit-

1 B. Öge!, İslamiyetten önce Türk Kültür Tarihi (İndeks'te Küpeler). Anik. 1962.

8 Kaşgarlı Mahmud, Divan, II. 88.

9 Aynı eser, I. 105.

10 Aynı eser, II. 289.

11 El-Cahiz (tere. R; Şeşen) Hilafet ordu-sunun menkabeleri ve Türklerin faziletleri, An.k. 1967, s: 48.

12 Türk erkeklerind'e uzun saç için ihibliyografya'ya bak: M. Altay Köymen, Alp Arslan zamanı Türk giyim-kuşamı, Selçuklu Araştırmaları Der is i, III. Ank. 1971. s: 84 - 89,

14 !. Parma:kı;ızoğlu,;İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, 1st. 1971, s: 5.

15 O. Turan, Türkiye Selçuklu İlan Ha: !&.ında esmi y""sikalar, Ank. 1958. s: 169.

16 İbn-i Batuta Seyahatnamesi (tere: M, Şerif) I. 1st, J.327 s: 373,

li biçimlerde bağaltaklar ve başlıklar görülmektedir (Resim: 3 - 11).

Selçuklu devri kadın başlıklar arasında -yer alan üsküfler, uçlan arkaya sarkan külah biçimindedir. Keçeden veya kalın kumaşlardan yapılan bu başlığın -Kubad - abad Sarayı figürleri arasında çeşitli örnekleri vardır (Resim: 12). Ayrıca, Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığından Akşehir Müzesine kaldınlan XIV. Yüzyıla ait mezar taşları arasında⁶, 737 H. (1336 M.) tarihli, Mehmed Kızı Rana Hatun'a ait bir mezartaşında gergef işleyen oturmuş bir kadın resmi bulunmaktadır. Kadının başında kadın fesine benzer yuvarlak bir başlık bulunmakta, başlığın üzerine örtülen ince tül, arkada toplanmaktadır (Resim: 13.). Aynı devre ait diğer bir mezartaşı üzerindeki bir kadın figüründe de üsküfe benzer bir başlık görülmektedir (Resim: 14.). Kubad - abad Sarayı çini figürleri arasında sivri tepeklikli saç topuzuna benzer başlıklar bulunduğu gibi (Resim: 6 - 7), Konya Selçuklu Köşkü çinileri arasında bulunan bağdas kurmuş bir kadın figüründe de bere şeklinde, tepesi yuvarlak, püsküllü değişik bir başlık görülmektedir (Resim: 15).

Türk kadınlarının, yüzün iki yanından sarkan saçlarına, ayrıca ek saç olarak keçi kılından zülûf taktıklarını Kaşgarlı'dan öğreniyoruz¹⁷. Bu adetin Anadolu Selçukluları devrinde de devam ettiği, elimizde örneklerden anlaşılmaktadır. Ayrıca, bir çini üzerinde, yaşmağını boynunda toplamış ve ucunu sol omuzuna düşürmüş bir kadın figüründe tepe saçını bir püskül gibi arkaya sarkıtıldığını görmekteyiz. Bu saçın bir ek saç olduğu sanılmaktadır (Resim: 16).

1 Akşehir'de-ki figürlü mezar taşları için bk: R. M. Meriç, Akşehir, Türbe ve Mezarları, 1st. 1936. A. Süheyl Ünver, Pierres Tombales Seldjoukides a effigie au 14.e Siecle en Anatolie, Jerusalem, 1960.

¹⁷ Kaşgarlı DivAn, U. 287,

Bazı yaşlı kadınların başlarına kına yaktığı (sürdüğü) yine Kaşgarlı'da geçmektedir¹⁸. Kına, ayrıca el ve ayaklara sürülen bir güzellik unsuru olarak, tarih boyunca Türk gelenekleri arasında da yer almıştır.

Kubad - abad Sarayı figürleri arasında, başında meyva sepeti taşıyan çarşafli bir kadın figürü de bulunmaktadır. Ağzını burun hizasına kadar çarşafıyla kapıyan ve yalnız gözleri açık olan bu figürün özellikle bir saray halayığına ait olduğunu sanıyoruz. Çarşafın, eski bir Arap giyimi olduğu, İslamiyetin etkileri ile çok sonra, daha çok şehirlerde Türk giyimleri arasına karıştığı, köy ve kasabalarda çarşaf kullanılmadığı bilinen bir gerçektir. Kubad - abad Sarayı figürleri arasında bulunan çarşaf bu kadının Arap ülkelerinden getirilmiş, kadın kölelerden birine ait olduğu düşünülmelidir. Figürde de görüldüğü gibi kadın, Arap ülkelerinde adet olduğu üzere, başında sepet ya da geniş bir meyva kabı tasılamakta, her halivle bir hizmetçi olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 17).

Buraya kadar elimizdeki çok yeni malzemeyle, Selçuklu devri kadın başlıklar üzerinde kısaca durmaya çalıştık. Şuna da işaret etmek isteriz ki, Selçuk-

lu devri minyatürlerinde, taş, maden ve çini eserleri üzerinde şüoheşiz buraya eklenecek birçok kadın figürü ve başlığı vardır. Biz, daha çok Kubad - abad Sarayı figürleri üzerinde durmak istemedik. Bizimden bu malzemeyle karşılaştırmalı bir araştırmaya girmek istemedik. Konunun yarı bir çalışmaya: tümünden ele alınması. Türk Giyim Tarihi için çok faydalı olacağı kanısındayız.

Şurasını da unutmamak, gerekir ki, Selçuklu devri giyimleri ile birlikte kadın başlıklarının izlerini, özellikle şehirleşmemiş, köy ve kasabalarımızda yaşayan halkın giyim - kusamında çeşitli örnekleriyle bulmak mümkündür.

¹⁸ Aynı eser, 259.

Resim: 1. Kubâd-âbâd Sarayı çinilerinde başında hotoz, kulağında hilâl şeklinde küpe bulunan benli bir kadın figürü. (Konya - Karatay Çini Müzesindedir.)

Resim: 3. Kubâd-âbâd Sarayı çinilerinde başında taç şeklinde, hilâl motifleriyle süslü bağaltak bulunan kadın figürü. (Konya - Karatay Çini Müzesindedir.)

Resim: 2. Selçuklu levri Kanatlı Melek figürü. (Konya Müzesindedir.)

Resim: 4. Kubâd-âbâd Sarayı çinilerinde başında taç şeklinde bağaltıklar bulunan bağdaş kurmuş kadın figürleri. (Konya - Karatay Çini Müzesindedir.)

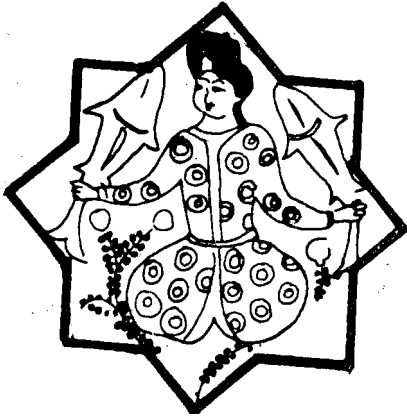
Resim: 5. Taç başlıklı bir Selçuklu figürü. (Konya Müzesindedir)

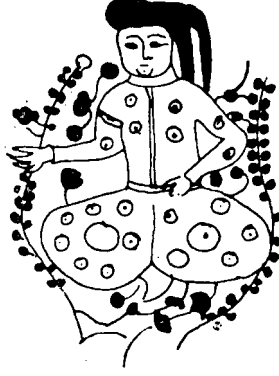
Resim: 6-7
Kubâd-âbâd Sarayı çinilerinde kadın başlıkları. (Konya - Karatay Çini Müzesindedir)

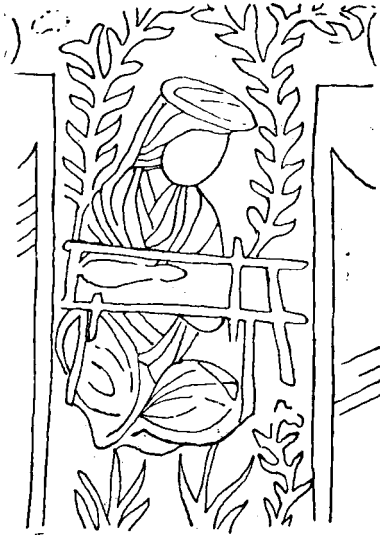
Resim: 8# 9. K. Cad. Sabad Sarayı Çin Okerin e kadın başlıklar. (Konya - Karatay Çini Müzesindedir.) . \$0 E

Resim: 1#0-11. - Cad. Sabad Sarayı Çin Okerinde kadın figürleri v+e başlıklar. (Konya - Karatay Çini Müzesindedir),

Resim: 12. Kubâd-âbâd Sarayı çinilerinde üsküf başlıklı figür. (Konya - Karatay Çini Müzesindedir.)

Resim: 13. Akşehir mezartaşlarında Rana Hatun mezartaşında başlık. (Akşehir Müzesindedir.)

Resim: 14. Akşehir mezartaşlarında üsküflü kadın başlığı. (Akşehir Müzesindedir.)

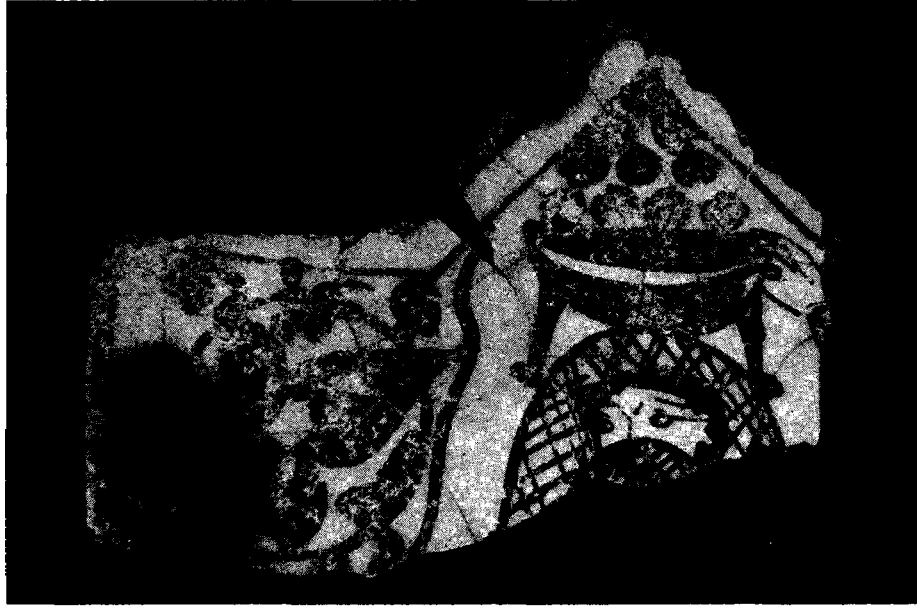
Resim: 15. Konya - Selçuklu Sarayı çinilerinde bağdaş kurmuş insan figürü ve başlığı. (İstanbul - Türk ve İslâm Eserleri Müzesindedir.)

Mehmet önder

Resim: 1#6. Kuluşabad SarıÖnileÖnde ek
sağ bir kadın figürü (Konya - Karatay Çini
Müzesindedir.)

" +

Resim: 117,

Kubadabad SaFayı

